

Türkiyede Sabun;

Osmanlı İmparatorluğu sabun üretimi ve sabun çeşidi açısından oldukça zengindir. Trablus sabunu, Çiçek sabunu, Misk sabunu, Hünkari sabun, beyaz ve siyah Paşa sabunu, alaca sabun, kara sabun, kokulu sabun, Kandiye sabunu, Girit sabunu, Arap sabunu, leke sabunu ve fes sabunu, sabun türlerinin sadece birkaçıydı. .

İnsanların eski çağlardan beri kullandıkları temizlik maddelerinin başında akla öncelikle kül ve kil, daha sonraları ise sabun gelir. Sabunun hafif ve güzel kokusu hep temizliği ve saflığı hatırlatmış, sabun dolayısıyla temizliğin simgesi olmuştur.

Sabun esas itibarı ile ana maddesi olan nebati ve hayvani yağların veya yağ asitlerinin alkaliler ile kimyasal reaksiyonu sonucu elde edilir. Geçmiş ise M.Ö. altı binlere kadar uzanmaktadır. Önceleri tıpta hariçten tedavi edici olarak ele alınmış ve sonradan vücut temizliğinde kullanılmaya başlanır. Kullanım alanı ortaçağda genişler ve çamaşırların sabunla yıkanarak temizlenmesi başlanır. Bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkışında da dezenfektan olarak kullanılır.

Sabuna talep bu şekilde arttıkça üretimi de arttı ve sabuncular bir esnaf grubunu oluşturdular. 10. yüzyılda Bizans'ta esnaf loncaları içinde sabuncu esnafı grubu da vardı.

Sabunculuk, Osmanlı Devleti'nde de önemli bir imalat kolu oldu. Sabun esnafı özel zamanlarda tertip edilen törenlerinde yani esnaf alaylarında yer almaktaydı. Osmanlılarda sabun imali ve tüketiminin oldukça yaygın olduğunu arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır.

Osmanlılarda sabunla ilgili ilk düzenlemeler Fatih Sultan Mehmet, İkinci Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devri kanunnamelerinde görülür. Fatih dönemine ait Foça Sabunhanesi ile ilgili düzenlemede ve Yavuz devrine ait Trablus Sancağı Kanunnamesi'nde sabun konusunda hukuki düzenlemeler bulunur. Sonraki dönemlerde sabunun üretimi, kalitesi, fiyatı, kontrolü, ticareti ve sabuncu esnafı konularında oldukça fazla vesika ve düzenleme bulunması dikkat çekmektedir.

Sabun temel olarak, zeytinyağı, prina yağı, ay çiçek yağı, yerfıstığı yağı, palmye özü yağı, iç yağı gibi maddelerden elde edilen yağ asitleri ile sodyum tuzlarının tepkimesinden oluşuyor. Sabun üretimi, yıkama, pişirme, sıvılaştırma ve sabunlaşma olmak üzere dört evreden meydana geliyor. Yoğurma sırasında parfümler katılarak kokulu sabunlar elde ediliyor.

Sabun, Osmanlı Devleti'nde 'sabunhane' denilen ve şahıslara ait olan imalathanelerde geleneksel yöntemlerle üretiliyordu. Sabunhanelerin yanında Şam'da olduğu gibi miri yani devlete ait sabunhaneler de vardı. Sabunun hammaddesi zeytinyağı ve içyağıydı ekonomik değeri olan ve tercih edilen sabunlar zeytinyağından imal edilenlerdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sabun üretimi yapılan yerlerin başında Batı Anadolu ve Adalar, Şam, Halep ve Nablus gelmektedir. Bu yerler zeytin ağacı ve sabunun hammaddesi olan zeytinyağının bolca bulunduğu yerlerdir. O dönemde en fazla sabun üreten merkezler ise Midilli ve Girit Adaları, Ayvalık, Edremit, Kemer Edremit, İzmir, Kızılcatusla, Yunda Acası ve Urla'dır. Buralarda imal edilen sabunun büyük bir bölümü, bazı senelerde tamamı, saray, ordu ve İstanbul halkının ihtiyacını karşılamak üzere 'Dersaadet tahsisatı' olarak ayrılırdı.

Midilli Adası'nda çok miktarda zeytinyağı ve sabun imal edilirdi. Adanın başlıca gelir kaynağı zeytin, zeytinyağı ve bu zeytinyağından yapılan sabundu ama Midilli'deki sabunhanelerde imal edilen sabunlar kalite itibarı ile Girit sabunları ile mukayese edilemezdi. Bunun sebebi, Midilli zeytinyağlarının Girit zeytinyağları kadar kaliteli olmayışydı. Midilli ayrıca zeytinyağını yeterince üretemeyen İzmir ve Ayvalık'taki sabunhanelerin zeytinyağı ihtiyacını da karşılamaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde en kaliteli ve en çok aranan sabunlar Girit Adası, özellikle de Kandiye'de yapılanlardı. Kandiye sabunları temizlik ve iyi pişmiş olmaları ile nam salmıştı. Bu özelliklerinden dolayı Midilli ve Edremit sabunlarının üzerine 'Girit Sabunu' damgası vurularak taklit edilmiş ve bu durum Giritli sabuncuların şikâyetine sebep olmuştu. Hanya, Kandiye, Resmo başta olmak üzere Girit'te elde edilen zeytinyağının önemli miktarı sabun üretiminde kullanılmaktaydı. 18. yüzyılın ilk yıllarında Girit'te sabunhane sayısı birkaç tane iken, yüzyıl ortalarına doğru on mislinden fazla arttı ve adadaki sabunhanelerin adedi daha sonraki dönemlerde 45'e ulaştı.

Lübnan'daki Trablusşam kenti ve çevresi de zeytinyağının bolca bulunduğu ve sabun üretiminin de o nispette fazla olduğu bir bölgeydi. Özellikle Nablus, Kudüs, Rakka ve Şam sabunculuğun çok geliştiği ve sabun ihraç eden şehirlerdi. Buralarda sabunun geçmişi 14. yüzyılın ortalarına kadar gidiyordu. Anadolu'nun ve Mısır'ın sabun ihtiyacı da büyük ölçüde bu bölgelerden karşılanmaktaydı. O dönemde en fazla sabun üreten merkezler ise Midilli ve Girit Adaları, Ayvalık, Edremit, Kemer Edremit, İzmir, Aydın, Kızılcatusla, Yunda Acası ve Urla'ydı.

Sabunu çok meşhur olan ve sabun ihraç eden Halep'te 19. yüzyıl sonlarında 12 sabunhane mevcuttu. Halep ve civarında imal edilen sabunlar yerel ihtiyacı karşılamaları dışında, Avrupalı ticaret şirketleri ve büyük tüccarlar tarafından Suriye dışına ihraç ediliyordu.

Edirne ve Kudüs'te imal edilen 'misk sabunu' ise Osmanlı sarayına, sultanlara ve devlet ricaline sunulan değerli hediyeler arasındaydı.

Arşiv belgelerinde Osmanlı sabunlarının cins ve adlarına da rastlamaktayız. Bunlar arasında Trablus sabunu, Çiçek sabunu, Misk sabunu, Hünkari sabun, beyaz ve siyah Paşa sabunu, alaca sabun, kara sabun, kokulu sabun, Kandiye sabunu, Girit sabunu, Arap sabunu, leke sabunu, fes sabunu ve Iraklı sabun gibi çeşitler vardır.

Sabunun kalitesi, kullanılan malzemeye ve üretim tekniklerine bağlıydı. Zeytinyağının kalitesi, kullanılan suyun temizliği, katılan maddelerin oranı, pişirme teknikleri, sabuncu ustasının mahareti ve becerisi sabunun kalitesini belirleyen başlıca unsurlardı.

İstanbul'un yeme-içme ihtiyacının temini gibi sabun ihtiyacının karşılanması da Osmanlı idarecilerini sık sık uğraştıran bir sorundu. Zorunlu ihtiyaç maddelerinden sayılan sabunun İstanbul'a zamanında ulaştırılması ve sarayın, ordunun ve İstanbul halkının talebinin karşılanması için Osmanlı tarihi boyunca pek çok düzenlemeler yapılmıştı. Osmanlı topraklarında geleneksel sabunhanelerin yanı sıra sabun fabrikalarının da kurulup seri üretime geçilmesi için 19. yüzyılın ikinci yarısının gelmesi beklenecektir.

Kozmetik sanayinin gelişmesiyle sadece temizlik maddesi olmaktan çıkıp, özel formüller ve kokularla farklı özellikler kazanan sabun, gençlik, güzellik ve pürüzsüz bir cildin en doğal kaynağı haline geldi.

Dr. Gülden Sarıyıldız Trakya Üniversitesi Tarih Bölümü